

Nie mówię, ale komunikuję się

Brak mowy ma wielkie znaczenie dla rozwoju intelektualnego człowieka, hamuje procesy poznawcze, powoduje trudności w przekazaniu wiedzy, doprowadza do wyuczonej bierności i zależności.

JOANNA PIŁAT

Komunikacja jest jedną z najważniejszych potrzeb człowieka. Wpływa na możliwości naszego rozwoju. Decyduje o jakości naszego życia. Język jest narzędziem, dzięki któremu zdobywamy i przekazujemy informacje, tworzymy nasz obraz świata. Rozwijamy się. Większość z nas myśląc „komunikuje się” – myśli „mówi”. Dlatego też większość rodziców, bez względu na stopień niepełnosprawności dziecka, rodzaj jego zaburzeń czy moment w jego rozwoju, z niecierpliwością czeka na chwilę, gdy dziecko zacznie posługiwać się mową głośną. Jest jednak (bardzo liczna) grupa dzieci, u których mowa nie rozwija się lub rozwija się w zakresie, który nie wystarcza do efektywnej komunikacji. Ta grupa osób dla których werbalna forma komunikacji jest niedostępna lub dla, których korzystanie z niej jest w znacznym stopniu ograniczone przez całe życie lub czasowo – to także młodzież i dorośli. Są to m.in. osoby z porażeniem mózgowym, specyficznymi zaburzeniami mowy, niepełnosprawnością intelektualną, autyzmem, chorobami genetycznymi, ale także osoby po ura-

zach mózgu, wypadkach komunikacyjnych. Niewyobrażalne jest, by pozostawione one były bez możliwości wypowiedzenia swoich myśli, komunikowania potrzeb, wpływania na otoczenie, a tym samym bez możliwości wyrażania swojej osobowości. Należy pamiętać, iż wpływ braku mowy ma znaczenie dla rozwoju intelektualnego,

hamuje procesy poznawcze, powoduje trudności w przekazaniu wiedzy, doprowadza do wyuczonej bierności i zależności. Ww. skutkiem ograniczeń w korzystaniu z mowy werbalnej zapobiega korzystanie przez osoby wymagające takiego wsparcia metod komunikacji zastępczej i wspomagającej – AAC (skrót od anglojęzycznej nazwy metod

Augmentative and Alternative Communication). Termin ten oznacza wszelkie działania, których celem jest pomoc w porozumiewaniu się osobom niemówiącym lub posługującym się mową w ograniczonym stopniu. Zamiast wypowiedzianych słów mogą one używać znaków graficznych (piktogramów, obrazków), znaków manualnych (gestów) lub znaków przestrzenno-dotykowych (np. przedmiotów). Komunikację alternatywną stosuje się, gdy osoba w bezpośrednim kontakcie wypowiada się inaczej niż mową głośną; w wypadku osób pozbawionych możliwości mówienia. Komunikacja wspomagająca to uzupełnianie i wzmacnianie mowy, gdy jest ona bardzo zaburzona, niewyraźna, niewystarczająca do efektywnej komunikacji. Różnorodność metod AAC umożliwia dostosowanie ich do potrzeb i możliwości użytkownika. Przy ich doborze ważne jest, aby uwzględnić wszystkie możliwości i ograniczenia osoby korzystającej z proponowanych rozwiązań. Tych związanych zarówno z jej stanem fizycznym (porażenia, niedowłady, przykurcze, wady narządów wzroku, słuchu), możliwościami intelektualnymi, jak i wiekiem, środowiskiem życia i pracy. Niezwykle istotnym czynnikiem są partnerzy komunikacji – rodzina i koledzy. Ich postawa – akceptacja dla AAC lub jej brak, możliwość rozumienia używanego systemu – np. rodzaj znaków i sposób ich wskazywania powinien być możliwy do odczytania przez szkolnych przyjaciół dziecka. Ważne są także umiejętności rozmówców – partnerzy komunikacyjni powinni zostać przygotowani do roli dobrego rozmówcy (aktywny, dociekliwy, wspomagający, ale nie wyręczający). Ww. czynniki decydują w dużym stopniu o efektywności używania AAC przez osobę tego wymagającą. Wyobraźmy sobie dwóch przyjaciół z klasy. Jeden z nich – K. – jest chłopcem z mpdz, niemówiącym. Dzięki sugestii rodziców korzystał z jednego ze sposobów komunikacji alternatywnej – Blissa. Był jedynym użytkownikiem tego systemu w szkole. Drugi nie rozumie znaków graficznych Blissa. Nie potrafi także odczytać etykiety – znaczenia znaku. Do swoich męskich rozmów muszą zapraszać koleżankę z klasy, która umie odczytać napis-zn-

aczenie znaku. Taka rozmowa nie satysfakcjonuje żadnego z nich. Przestaje być kameralna, prywatna. Na szczęście K. miał możliwość wyboru. Po rozmowie z terapeutą prowadzącym dokonuje zmiany środka przekazu – na taki, który jest czytelny dla jego przyjaciela. Teraz rozmawiają już bez pomocy pośredników. A dodatkowo wzrosła grupa odbiorców jego wypowiedzi, krąg rozmówców poszerzył się. Trudno sobie także wyobrazić sytuację, w której dziecko będzie sprawnym użytkownikiem AAC, gdy jego najbliżsi nie chcą z nim rozmawiać inaczej, niż oczekując na mowę werbalną, nie akceptują i/lub nie używają jego indywidualnej pomocy komunikacyjnej, traktują ją jedynie jako pomoc do nauki, a nie narzędzie umożliwiające pełne bycie z dzieckiem. Podobnie gdy rodzice, bez względu na fakty obiektywne (np. bliscy domyślają się znaczenia sygnałów wysyłanych przez dziecko lub tylko mama potrafi je zinterpretować; znaki te są niejednorodne – ich znaczenie zmienia się zależnie od miejsca, osoby, sytuacji) uważają, iż ich dziecko jest w pełni komunikatywne. Doprowadza to do sytuacji, że dziecku narzucane są myśli i działania, jest bierno, jedyną formą jego wypowiedzi, która jest zauważana przez rodzinę, jest śmiech lub krzyk. Rodzi to zawsze konflikt i frustrację obu stron. Dodatkowo dziecko pozbawione systemu komunikacji wypada znacznie poniżej swoich możliwości w różnorodnych testach psychopedagogicznych. Stosując AAC, mamy szansę na poprawę jakości życia użytkowników, zmniejszamy poczucie ich niepełnosprawności i izolacji. Powodujemy wzrost poczucia sprawstwa (decyduję o sobie, wpływam na innych), wzmacniamy i/lub uzupełniamy mowę. Niestety nadal rodzice (a także część terapeutów) dzieci z zaburzeniami rozwoju, u których mowa nie rozwija się o czasie, często z dużą obawą lub wręcz niechętnie podchodzą do propozycji zastosowania w pracy z dzieckiem komunikacji wspomagającej. Obawiają się, iż ta metoda uniemożliwi, zablokuje ewentualny rozwój języka i mowy ich dziecka. Takie nastawienie powoduje, że nauka odpowiedniego systemu komunikacji rozpoczynana jest dopiero gdy zawiodą inne, tradycyjne metody

terapii. Często jest to niestety zbyt późno, aby móc osiągnąć pełnię komunikacji, a tym samym wyrażania siebie. Obawy te są jednak zupełnie niezasadne. Metod AAC używa się także po to, by przygotować drogę rozwoju języka i mowy, jeśli tylko warunki neurologiczne dziecka na to pozwolą. Zastosowanie komunikacji alternatywnej przeciwdziała frustracji dziecka, ogranicza sytuacje konfliktowe wynikające z niemożności porozumienia się, ogranicza izolację dziecka, daje mu szansę na prawidłowy rozwój społeczny, rozwija samodzielność dziecka. A co bardzo ważne dla rozwoju języka – uczy znaczenia i zastosowania go. Tego, że jedne „rzeczy” reprezentują inne, np. słowa i obrazy reprezentują przedmioty, że język (jako system) ma swą strukturę, że dzięki niemu możemy zajmować się nie tylko tym, co widzimy, co jest w zasięgu naszych rąk, ale także tym, co jest poza nimi. Dodatkowo badania dowodzą, że np. znaki manualne w pozytywny sposób wpływają na naukę mówienia (za M. Grycman „Teoretyczne podstawy...”). Za szybkim wprowadzeniem interwencji z użyciem AAC przemawia dodatkowo fakt, iż rozwój mowy dzieci przebiega według określonych faz. Okres największej wrażliwości w tym zakresie przypada do końca wieku przedszkolnego. Wprowadzenie w życie dziecka i jego rodziny AAC po-

winno rozpocząć się od razu po zdiagnozowaniu problemów – istnieniu języka, iż dziecko nie zacznie posługiwać się mową werbalną bez specjalnego wsparcia. Należy zacząć takie działania, zanim problemy staną się już bardzo wyraźne, a ich konsekwencje społeczne, rozwojowe coraz trudniejsze do odwrócenia. Efektywne porozumiewanie się dziecka, szczególnie dziecka ze sprzężoną niepełnosprawnością, jest dla niego olbrzymim sukcesem. Wywołuje to radość i potrzebę doskonalenia kontaktu z otoczeniem, z najbliższymi (Sękowska 1988, Olechnowicz 1998). Dla każdego – także sprawnego – silnym przeżyciem jest niezrozumienie przez innych. Prowadzi to zawsze do frustracji. Dlatego też szczególnie w wypadku osób z niepełnosprawnością ważne jest wytworzenie u nich chęci i potrzeby komunikacji. Efektywna komunikacja zwiększa szanse istnienia w świecie i współtworzenia. Proces wczesnej stymulacji, także tej z użyciem AAC jest zadaniem dla całych zespołów terapeutycznych pracujących z rodziną – pedagoga, logopedy, rehabilitanta. Dla każdej niemówiącej osoby budowany jest indywidualny system komunikacji, tak aby mogła używać zamiast mowy jakiegoś systemu znaków (gestów, piktogramów, pisma). Oznacza to wiele działań: wybór systemu komunikacji, dobór znaków, budowanie

osobistych pomocy do komunikacji (książki, tablice), nauka wybierania i wskazywania, szkolenie partnerów rozmowy. Dodatkowo obejmuje wyposażenie osoby niemówiącej w odpowiednie urządzenia elektroniczne czy komputer, które użyczą jej głosu (tzw. technologia wspomagająca). W przypadku osób niepełnosprawnych ruchowo dobór odpowiedniego siedziska, w którym użytkownik AAC będzie zdolny korzystać z dostarczonych pomocy (za A. Smyczek, Stowarzyszenie Mówić bez Słów).

Pod ogólnym pojęciem AAC kryją się jej różnorodne formy:

▶ **komunikacja wspomagana** – formy porozumiewania się, w których wypowiedź dokonuje się poprzez wybór znaków istniejących poza użytkownikiem (np. użytkownik wskazuje ręką znaki zebrane w odpowiedniej książce komunikacyjnej);

▶ **komunikacja niewspomagana** – gdy osoba dokonuje wypowiedzi, samodzielnie „produkując znaki” (np. posługując się gestami, migając);

▶ **komunikacja zależna** – gdy osoba niepełnosprawna jest zależna od drugiej osoby, „tłumacza” – wymaga pomocy drugiej osoby, która odczytuje wskazane znaki lub umożliwia korzystanie z pomocy komunikacyjnych;

▶ **komunikacja niezależna** – informacja jest w całości przekazywana

przez osobę niepełnosprawną, np. używającą syntezatorów mowy;

▶ **komunikacja ułatwiona** – stosowanie wspomaganie fizycznego; stabilizacja ręki osoby z dużą ilością ruchów mimowolnych; dotyk do ramienia jako znak rozpoczęcia aktywności komunikacyjnej (np. w pracy z osobami z autyzmem).

W Polsce wykorzystywane są najczęściej następujące systemy AAC (które można łączyć stosownie do możliwości i potrzeb użytkownika):

znaki manualne (gesty)

▶ **gesty Coghamo**

▶ **gesty Makaton** – są to proste gesty stworzone na bazie naturalnych. Wiele przypomina także gesty języka migowego. Każdemu gestowi odpowiada również znak graficzny.

▶ **język migowy** – system złożony z ideogramów (ruch odpowiada pojęciu) oraz daktylografii („głoskowanie” alfabetem palcowym).

znaki graficzne

▶ **obrazy**

▶ **fotografie**

▶ **piktogramy** – składają się z rysunków przedstawiających białe sylwetki na czarnym tle. Hasło jest wypisane białymi literami ponad rysunkiem.

▶ **symbole PCS** – składają się z biało-czarnych i/lub kolorowych rysunków. Hasło wypisane jest ponad rysunkiem.

▶ **symbole Bliss** – system zbudowany z kilku znaków podstawowych (kreska, koło, kwadrat), które łączy się według określonych zasad, tworząc nowe znaki. Dokonując wyboru odpowiedniej ilości znaków, można ułożyć z nich zdanie lub dłuższą wypowiedź.

Dodatkowo znaki mogą być przedstawiane na kolorowych planszach. Ich kolor również ma znaczenie – tzw. Kod Fitzgeralda, który jest istotny szczególnie w czasie nauki budowania wypowiedzi zdaniowych.

znaki przestrzenno-dotykowe

▶ **komunikaty realne** – stosowane są u osób, które z różnych przyczyn nie rozpoznają znaków graficznych. Mogą to być miniatury lub fragmenty realnych przedmiotów, np. łyżka – oznacza jedzenie. Ważne, aby były one zebrane w jednym, stałym miejscu – np. na półce, do której

dziecko ma zawsze łatwy dostęp. Mogą to być także znaki o zróżnicowanej fakturze, kształcie, tak by mogły być rozpoznawane np. przez osoby niewidzące.

Niezależnie od tego, jaki graficzny system komunikacyjny zostanie wybrany dla jego użytkownika, tworzone są indywidualne pomoce komunikacyjne. Są one różnorodne zależnie od możliwości ruchowych, wieku i stopnia zaawansowania użytkownika. Znaki mogą być dziecku podawane jako luźne kartki, pokazywane, tak by mogło dokonać wyboru, zebrane w plansze lub książki komunikacyjne. Dla użytkowników posługujących się zapisem literowym tworzone są tablice literowe. Osoby, które nie mogą dokonywać wyboru poprzez wskazanie ręką, nogą, nosem, mogą korzystać z pomocy, w których wskazań dokonuje się wzrokiem – tzw. e-trany.

Obecny rozwój techniki daje szansę na korzystanie z technologii wspomagającej (Assistive Technology, AT). Są

to wszystkie rozwiązania zarówno z wykorzystaniem komputera, jak i innych urządzeń elektrycznych i elektronicznych. Niezależność w porozumiewaniu się może zapewnić komputer lub urządzenie do komunikacji z mową nagrywaną lub syntezowaną oraz odpowiednim oprogramowaniem zapewniającym dostęp do znaków, symboli, czy liter. Komputer zwykle musi być wyposażony w specjalistyczne peryferia zastępujące mysz czy klawiaturę, których nie może obsłużyć osoba z poważniejszą niepełnosprawnością ruchową (za A. Smyczek, Stowarzyszenie Mówić bez Słów).

Źródłem pomocy z zakresu AAC i AT w Polsce są specjalistyczne ośrodki diagnostyczne i rehabilitacyjne, szkoły specjalne, zespoły wczesnego wspomaganie rozwoju, poradnie rehabilitacyjne, specjalistyczne poradnie logopedyczne. Diagnozę i terapię prowadzą tam zespoły specjalistów. AAC w Polsce dopiero się rozwija, ale proces ten dokonuje się bardzo szyb-

ko. Nie jest co prawda jeszcze powszechny, ale stosowany coraz częściej. Zwiększa się także liczba ośrodków kształcących zarówno specjalistów z różnorodnych dziedzin, studentów, jak i rodziców w zakresie AAC. W coraz większej liczbie placówek terapeutycznych czy edukacyjnych dla dzieci niepełnosprawnych AAC jest używane powszechnie, w sposób standardowy. ■

Autorka jest logopedą, hipoterapeutą. Pracuje w Zespole Niepublicznych Szkół Podstawowej i Gimnazjum im. Ks. J. Twardowskiego przy Fundacji Pomocy Ludziom Niepełnosprawnym w Warszawie. Prowadzi zajęcia z dziećmi i młodzieżą z wieloraką niepełnosprawnością sprzężoną. www.szkoła.pln.edu.pl

BIBLIOGRAFIA:

Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się S. von Tetzchner, H. Martinsen

Wiem, czego chcę! M. Grycman, A. Smyczek (red.)

Porozumiewanie się bez słów A. Warrick

Biuletyny Stowarzyszenia „Mówić bez słów”

Twoje znaki, moje słowa i zabawa już gotowa A. Smyczek i inni

Makaton. Podręczniki użytkownika B. Kaczmarek

Centrum

Edukacyjno-rehabilitacyjne
centrum wspierania rozwoju

ZAPRASZAMY DO NOWEGO OŚRODKA

Ośrodek Rehabilitacyjno-Edukacyjny

ul. Leżajska 1, 02-155 Warszawa

tel./fax: 022 846 53 98; tel.: 0 606 624 599

email: biuro@acentrum.pl

Proponujemy terapie indywidualne:

- rehabilitacja ruchowa met. NDT-Bobath
- integracja sensoryczna
- terapia pedagogiczna
- terapia logopedyczna
- terapia neuromotoryczna
- terapia ręki

Zajęcia grupowe:

- terapia psychomotoryczna wg. Procus i Block
- zajęcia met. W. Sherborne
- muzykoterapia

Zapraszamy na:

- turnusy rehabilitacyjno-terapeutyczne stacjonarne i wyjazdowe
- szkolenia
- diagnozę logopedyczną
- diagnozę w zakresie rehabilitacji, integracji sensorycznej i funkcjonowania poznawczego

Zapraszamy do odwiedzenia naszej księgarni internetowej:

www.sklep.acentrum.pl

www.acentrum.pl

